

ПРЭЦЭДЭНТНЫЯ ТАПОНІМЫ *ВІЛЬНЯ*, *МІНСК* У РЭЧЫШЧЫ ТЭОРЫІ КАНЦЭПТУАЛЬНАЙ ІНТЭГРАЦЫІ

Д. А. Даражок

ТЭОРЫЯ КАНЦЭПТУАЛЬНАЙ ІНТЭГРАЦЫІ ЯК АДЗІН З НАЙНОЎШЫХ НАКІРУНКАЎ ДАСЛЕДВАННЯ МЕТАФАРЫ

Уяўленне пра метафару, яе значэнне, функцыі і ролю ў мове, літаратуры і культуры неаднаразова змянялася на працягу апошніх дзвюх з паловай тысячаў гадоў і па-новаму інтэрпрэтавалася ў розных галінах навукі, мастацкіх накірунках і школах.

Найноўшая праграма даследвання метафары, якая атрымала назву тэорыі канцэптуальнай інтэграцыі, была ўпершыню агучана яе аўтарамі Ж. Факанье і М. Тэрнэрам на Міжнароднай кагнітыўнай лінгвістычнай канферэнцыі ў Амстэрдаме ў 1997 годзе і шмат у чым дадала і ўдакладняла шырокавядомую тэорыю канцэптуальнай метафары Дж. Лакафа і М. Джонсана. Адметнасцю ж гэтага падыходу з'яўляецца магчымасць аналізаваць не толькі канвенцыянальныя, але і жывыя, нават аўтарскія метафары, утварэнне якіх ёсць «спантаннае on-line працэс, які можа прыводзіць да з'яўлення недоўгачасовых і нечаканых прыкладаў канцэптуалізацыі» [3, с.35].

У аснове тэорыі ляжыць уяўленне пра метафару як сістэму некалькіх (мінімум чатырох) узаемазалежных ментальных прастораў: найчасцей дзвюх зыходных, генетычнай і інтэграванай.

Зыходныя прасторы – аналагі кагнітыўных даменаў (у тэрміналогіі Дж.Лакафа і М.Джонсана), асноўныя адзінкі метафарызацыі. Генетычная прастора ўяўляе інтэрвал абстракцыі, у межах якога вылучаюцца агульныя структуры, якія будуць прадстаўлены ў зыходных адпаведніках. Інтэграваная прастора – гэта вынік метафарызацыі. Канцэптуальная інтэграцыя вызначаецца як базавая кагнітыўная аперацыя, якая ляжыць у аснове здольнасці чалавека да разумення і пры гэтым з'яўляецца «дынамічнай, гібкай, адбываецца хутка і неўсвядомлена падчас мыслення» [4].

Усе ментальныя прасторы па сваёй сутнасці канцэптуальныя, але яны «не маюць аніякага анталагічнага статусу па-за розумам чалавека» [2, с.367], паколькі з'яўляюцца толькі часовымі кантэйнерамі для рэлевантнай інфармацыі пра пэўную мысленчую адзінку і кожны раз у залежнасці ад сітуацыі будуецца ў свядомасці наноў.

МЕТАФАРЫЧНЫ АНАЛІЗ ПРЭЦЭДЭНТНЫХ ТАПОНІМАЎ

Вільня і Мінск – не толькі знакавыя тапонімы, але перадусім культурныя канцэпты, важныя складнікі беларускай нацыянальнай карціны свету. Даследаванне семантыкі гэтых паняццяў у кагнітыўным аспекце адкрывае доступ да разумення іх ролі і значэння ў беларускай гісторыі і культуры, а розніца ў спосабах метафарызацыі падкрэслівае адрозны культурны статус, нягледзячы на аднолькавыя (у гістарычным плане) адміністрацыйныя функцыі.

Аналіз прапанаваных у Сеціве публіцыстычных рэсурсаў («Arche», «Наша Ніва», «Беларусь Сегодня», «ТиО»), а таксама матэрыялаў віртуальных дзённікаў паказаў, што сістэмныя сувязі імя ўласнага Вільня рэалізуюцца ў наступных тапанімічных метафарах: *Вільня – беларускі Вавілон, Вільня – крыўскі Авалон, Вільня – літоўскі (беларускі) Іерусалім, Вільня – крывіцкая Мекка, Вільня – Арарат для беларусаў*. Апошняя стала вельмі папулярнай сярод інтэрнэт-карыстальнікаў пасля выступу З. Шыбекі на хвалях «Радзе Свабода» ў студзені 2007 года. На прыкладзе гэтай метафары прадэманструем, якім чынам адбыўся працэс канцэптуальнай інтэграцыі, акрэслім яго асноўныя элементы, этапы і вынікі (табл.1), а таксама апішам ход разважанняў падчас аналізу матэрыяла.

Табліца 1

**Канцэптуальная інтэграцыйная сетка для метафары
*Вільня – беларускі Арарат***

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Генетычная прастора
(a ₁) Вільня	(a ₃) Вільня / Арарат	(a ₂) Арарат	(a) Топас
(b ₁) Літва	(b ₃) Літва / Турцыя	(b ₂) Турцыя	(b) Лакалізацыя
(c ₁) Беларусь	(c ₃) Беларусь / Армения	(c ₂) Армения	(c) Гістарычная прыналежнасць
(d ₁) Дыпламатычны кампраміс (паміж Савецкай Расіяй і Літоўскай Рэспублікай)	(d ₃ = d ₁) Дыпламатычны кампраміс	(d ₂) Захоп тэрыторыі, генацыд карэннага насельніцтва	‘Прычына тэрытарыяльных зменаў’
(e ₁) Духоўная сталіца	(e ₃ = e ₁) Духоўная сталіца	(e ₂) Святая гара (месца спынення Ноевага каўчэга)	‘Значэнне паводле (c)’
(f ₁) Сталіца суседняй дзяржавы	(f ₃ = f ₂) Сакральнае месца, аб’ект паломніцтва	(f ₂) Сакральнае месца, аб’ект паломніцтва	‘Фактычны статус паводле (c)’

Па-першае, у межах генетычнай прасторы вылучаюцца агульныя складнікі (a) – (c) для абодвух канцэптаў (Вільня і Арарат), робяцца іх праекцыі (a1) – (c1) і (a2) – (c2) на адпаведныя зыходныя прасторы. Па-другое, з выкарыстаннем экстралінгвістычных ведаў праводзяцца паралелі паміж зыходнымі прасторамі і адбіраюцца адзінкі (d3) – (f3), якія будуць утвараць інтэграваную прастору, «з новай структурай, нятоеснай базавым складнікам» [5], што з’яўляецца адной з асноўных умоваў працэсу. Аналіз канцэптуальнай інтэграцыі дазволіў зрабіць наступную выснову: метафара Вільня – беларускі Арарат узнікла ў выніку неадпаведнасці паміж фактычным статусам і гісторыка-культурным значэннем Вільні для жыхароў Беларусі.

Сістэмныя сувязі тапоніма *Мінск* (у параўнанні з тапонімам *Вільня*) рэалізуюцца ў значна меншай колькасці метафар: *Мінск – беларускі Рым*, *Мінск – беларускі Страсбург*, *Мінск – Горад Сонца*.

Табліца 2

Канцэптуальная інтэграцыйная сетка для метафары *Мінск – Горад Сонца*

Зыходная прастора 1	Інтэграваная прастора	Зыходная прастора 2	Генетычная прастора
(a ₁) Мінск	(a ₃) Мінск / Горад Сонца	(a ₂) Горад Сонца	(a) Топас
(b ₁) Беларусь	(b ₃) Беларусь / Ідэальная дзяржава	(b ₂) Ідэальная дзяржава	(b) Краіна
(c ₁) Прэзідэнцкая рэспубліка	(c ₃) Прэзідэнцкая рэспубліка / Тэакрытычная рэспубліка	(c ₂) Тэакрытычная рэспубліка	(c) Дзяржаўны лад
(d ₁) Рэальнае	(d ₃ = d ₁) Рэальнае	(d ₂) Утапічнае	‘Існаванне’
(e ₁) Пасляваенны адноўлены Мінск пышнасцю вонкавага ўбрання дэманструе няскораную моц савецкага народа	(e ₃ = e ₁) Пасляваенны адноўлены Мінск пышнасцю вонкавага ўбрання дэманструе няскораную моц савецкага народа	(e ₂) Літаратурнае ўвасабленне ідэальнай прасторы, дзе пануюць роўнасць і справядлівасць	‘Задума’
(f ₁) Горад як сімвал непераможнасці	(f ₃ = f ₂) Горад як антыпод сапраўднага становішча рэчаў у дзяржаве	(f ₂) Горад як антыпод сапраўднага становішча рэчаў у дзяржаве (Італія ў XVI ст. захоплена іспанскай каронай)	‘Адпаведнасць рэчаіснасці’

Асабліваю цікавасць уяўляе апошня з іх, паколькі стварае дыскурс мастацкага твора – рамана А. Клінава «Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца» [1]. Першапачаткова «Горад Сонца» – утапічны твор, напісаны Т. Кампанэла ў 1602 г. падчас турэмнага зняволення за ўдзел у змове супрць іспанцаў, пад чыёй уладай знаходзілася ў той час Італія. Працэс канцэптуальнай інтэграцыі ў дадзеным выпадку адбываецца паводле універсальнай схемы, апісанай на прыкладзе папярэдняй метафары, а яго асноўныя элементы прапанаваныя ў табл. 2. Выснова аналізу: метафара *Мінск – Горад Сонца* ўтварылася ў выніку неадпаведнасці паміж ідэяй увасаблення ідэальнага горада і грамадска-палітычным становішчам у дзяржаве напрыканцы першай паловы XX стагоддзя.

АГУЛЬНЫЯ ВЫСНОВЫ

Кагнітыўны падыход пры аналізе моўных з’яў дапамагае ўбачыць за рэпрэзентаванай у мове адзінкай асобны разумовы працэс.

Тэорыя канцэптуальнай інтэграцыі дазваляе вывучаць нават адзінкавыя выпадкі метафарычных ужыванняў, а не толькі канвенцыянальныя метафары.

Метафарызацыя прэцэдэнтных тапонімаў *Вільня*, *Мінск* адбываецца пры ўдзеле адзінак з розным семантычным патэнцыялам (*Вільня* – міфалагічных і біблейскіх тапонімаў, *Мінск* – важных палітычных цэнтраў).

Метафарызацыя тапоніма *Вільня* адбываецца больш рэгулярна, паколькі ён уяўляе адну са значных міфалагем беларускай культурнай прасторы, за якой стаіць цэлы шэраг нацыянальных міфаў.

Літаратура

1. *Клінаў А.* Малая падарожная кніжка па Горадзе Сонца. Мн., 2008.
2. *Лакофф Дж.* Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. М., 2004.
3. *Coulson S.* Metaphor and Conceptual Blending // Encyclopedia of Language & Linguistics / editor-in-chief Keith Brown; co-ordinating editors: Anne H. Anderson [et al.]. 2nd ed. Oxford [etc.]: Elsevier, 2006. Vol. VIII. P. 32 – 39.
4. *Fauconnier G., Turner M.* Conceptual Integration Network // http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1292966.
5. *Turner M.* The Way We Imagine // <http://markturner.org/ImaginativeMindsWebDraft.pdf>.